

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2015

Změna v politice státní moci vůči romskému obyvatelstvu na sklonku osmdesátých let (aneb co KSČ už nestihla)

Abstract:

In the years closing the communist period in Czechoslovakia, a part of the representatives of the Czechoslovak Communist Party and of the state administrative started to realize the depth of the crisis in which the current leadership of the party has found itself. Some of them were also sensitive to the criticism of the current situation echoed by different movements inside the Czechoslovak society. At the same time they strove for the strengthening of the position of the party in the situation of a crisis. The second half of the 1980's saw also a change in the discourse on the situation of the Romani population in Czechoslovakia, which manifested itself in the organisation of a series of meetings with Romani representatives lead by Karel Hoffmann, the then secretary of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party. These meetings laid the foundation for a report, submitted to the central committee of the party in February 1989, which suggested several changes in the approach to the Romani minority. The following material study concentrates on the presentation of so far unpublished documents describing the meetings held in the preparation of the mentioned report.

Key words:

Czechoslovakia, communism, Roms, Romani representatives, Czech National Archives – fund Karel Hoffmann

¹ Prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc., působí na Katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity.
E-mail: Nina.Pavelcikova@osu.cz

Předkládaná studie byla vypracována zejména na základě dosud nezpracovaného (a badatelské veřejnosti nepřístupného) fondu, jehož inventář pracovníci Národního archivu (NA) Praha v současné době dokončují a připravují pro běžné využití. Dostal se mi do rukou díky kontaktu s odbornými pracovníky NA, kteří znají mé odborné zaměření a možnost jeho využití mi sami nabídli. Připravovaný fond nese název Karel Hoffmann.² Tento vlivný funkcionář KSČ měl za sebou v letech komunistické diktatury celou řadu stranických a státních funkcí, byl také předsedou ROH. V letech 1988–1989 byl jako člen předsednictva a tajemník ÚV KSČ pověřen jednáním s představiteli Romů, z něhož mělo vyplynout nové řešení základních otázek statusu romského obyvatelstva ČSSR. Na základě těchto jednání předložil Karel Hoffmann předsednictvu ÚV KSČ dne 3. 2. 1989 zprávu, jejíž obsah byl v literatuře již několikrát zmíněn, resp. i s pokusem o stručnou analýzu (Víšek 1999: 199; Sulitka 1999: 220–221; Pavelčíková 2004: 127–131).

Vlastní materiálové studii zabývající se obsahem zkoumaných dokumentů fondu se pokusím předeslat krátký úvod reflektující základní obrysy přístupu části české historiografie k hodnocení komunistického systému vlády (zejména jeho závěrečné fáze), které vyplynuly z diskurzu mezi historiky nejnovějších českých dějin. V posledních letech vyvstal před českou historiografií rozsáhle diskutovaný problém hodnocení komunistické diktatury, především pak období tzv. normalizace. Proti dosavadnímu označování této závěrečné etapy (resp. celého období) vlády komunistů jako „totalitárního režimu“ vystoupila řada historiků (Dobeš 2007; Havelka 2009; Pullmann 2011; Sabrow 2012; Spurný 2012; Kolář, Kopeček 2012). V roce 2012 představili někteří z nich projekt Socialismus jako myšlenkový svět, který podrobněji přiblížili čtenářům jednak na stránkách časopisu Soudobé dějiny, jednak prostřednictvím svých samostatných monografických výstupů. Kritici tzv. teorie totalitarismu se dosud jednoznačně neshodli na jiném obecně přijatelném označení³ pro toto období, zpravidla volí jako nejvhodnější pojem komunistická diktatura. V dané souvislosti

2 Fond je rozsáhlý, zabývá se působením K. Hoffmanna v různých funkcích na úrovni stranických, odborových i státních ústředních orgánů a nebyl mi předložen v úplnosti. Pracovníci archivu znají mé angažmá ve výzkumu postavení Romů v letech 1945–1989 a předložili mi (s doporučením k využití, resp. i publikaci) několik jeho složek, jež se dotýkají jednání s romskými předáky, jejichž průběh na rozdíl od zprávy pro ÚV KSČ z 3. 2. 1989 nebyl dosud publikován.

3 Nabízí se např. termín posttotalitní období, autoritativní režim atp. Jak dále deklaruji, v textu volím zmíněný a dnes nejčastěji užívaný pojem komunistická diktatura, jenž se mi jeví vzhledem k diskutovaným problémům jako víceméně neutrální. Ke kritice výše zmíněných badatelů, tzv. revizionistů viz Fidelius (2014), Hrubý (2014) aj.

nemám v úmyslu se podrobněji zabývat analýzou probíhajícího diskurzu mezi tzv. revizionisty a jejich odpůrci (což vzhledem k materiálovému charakteru předložené studie není ani možné). Chci pouze upozornit na to, že při sledování historických procesů spojených s komunistickou diktaturou si zatím uvádění autoři všímají zejména politických, ekonomických a sociálních problémů. Např. Michal Pullmann ve své monografii *Konec experimentu* (2011) sleduje vývoj komunistického režimu v letech 1985–1989 ve dvou základních rovinách: jednou z nich jsou pokusy o zahájení dialogu uvnitř vedoucích struktur KSČ v rámci ohlasů na perestrojku a glasnost v SSSR. Dalším předmětem jeho zájmu jsou postoje československé společnosti ve vztahu k režimu, jeho narůstající krizi a konečnému krachu. Jeho pokus dokumentovat tyto postoje na základě dost omezeného souboru informací se nesetkal se všeobecným souhlasem (Drápala 2011; Hrubý 2014 aj.), sama mám k němu také výhrady.⁴

Mým cílem v dané souvislosti je bez hlubších aspirací pouze zmínit, že zatím zůstávají mimo pozornost širší odborné veřejnosti další jevy ze závěrečného období komunistické diktatury, na něž je možno v těchto souvislostech poukázat. V předkládané studii se pokusím rozšířit spektrum informací o diskusích, jež probíhaly na úrovni předsednictva ÚV KSČ ve druhé polovině osmdesátých let 20. století. Jak jsem již zmínila, M. Pullmann dokumentuje zejména reflexi ekonomických a sociálních problémů stávajícího společenského systému v řadách části jeho představitelů. V závěrečné etapě normalizace ale proběhla mimo jiné také jednání, během nichž pracovníci ÚV KSČ přiznali (nikoliv na všech úrovních a s obecným souhlasem) značné propady politiky strany v řešení problematiky spojené s postavením romského obyvatelstva v ČSSR. Po neúspěchu asimilačních snah to byl od roku 1972 projekt tzv. kulturní a společenské integrace, jenž přes snahu jednotlivých odborníků o hlubší analýzu migrací, změn v sociálním postavení a dalších významných proměn romského společenství zejména v praxi nedoznal pod vlivem celkové politické situace úspěšného naplnění (Víšek 1999: 184–218; Pavelčíková

4 Naopak mne velmi zaujal především pokus o uchopení problematiky uváděného projektu z pera Pavla Koláře, českého historika působícího ve Švýcarsku, jenž své závěry opírá zejména o poznatky západních autorů zabývajících se historií střední Evropy, resp. přímo ČSSR ve sledovaných letech (Kolář 2015). S tímto zasvěceným výkladem se zde nechci pouštět do polemiky – to by vyžadovalo mnohem hlubší a zřejmě i textově rozsáhlejší analýzu zde prezentovaných materiálů a její další zpracování na základě reflexe dosavadních poznatků i nových perspektiv historické vědy.

2004: 110–122).⁵ Na sklonku své vlády se pak představitelé ÚV KSČ pokusili o jakousi komplexní reflexi vlastních neúspěchů. Kriticky zhodnotili vztah k romskému obyvatelstvu od nástupu KSČ k moci v roce 1948 až do konce osmdesátých let, pokusy o „řešení cikánské problematiky“. V této souvislosti navíc oslovili několik osob, které podle nich reprezentovaly romskou minoritu. Výsledkem delších jednání byl pak i návrh opatření, jež měla zavádět novou koncepci práce s Romy, respektovat i stanoviska části jejich předáků, realizovat změny sociálního statusu a společenského postavení romského obyvatelstva v rámci připravované nové ústavy ČSSR.⁶

Studium nepříliš rozsáhlé části v úvodu představeného fondu mi umožnilo vrátit se k problematice, kterou jsem naznačila (ovšem bez hlubší analýzy) už ve své monografii o historii romského obyvatelstva českých zemí. V její závěrečné části jsem se zabývala usnesením ÚV KSČ z 3. 2. 1989, které vyplynulo z předcházejících setkání představitelů stranických a státních orgánů s několika romskými aktivisty (Pavelčíková 2004: 127–131). Ve své práci uvádím pokusy romských elit o navázání diskuse na nejvyšší úrovni – první z nich proběhly už v roce 1986. Tehdy představitelé ÚV KSČ a vlády požádali o přijetí PhDr. Vladimír Oláh a další dva slovenští Romové; dosáhli sice příslibu řešení přednesených požadavků, ovšem k žádnému obratu ze strany mocenských orgánů nedošlo. Další pokusy romských předáků o jednání na nejvyšší úrovni uvádí P. Víšek (1999: 188–189), který byl jako poradce tehdejšího federálního ministerstva práce a sociálních věcí iniciátorem těchto jednání a usiloval o kritický přístup k dosavadním způsobům řešení „cikánské problematiky“. Na počátku dalšího roku se pak objevila iniciativa „zdola“ – vytvořil se přípravný výbor Svazu Romů v ČSSR (Víšek 1999: 188–190; Pavelčíková 2004: 127)

5 Nejrozsáhlejším soudobým výstupem je v tomto směru sborník, jež připravil kolektiv autorů pod vedením pracovníka Sociologického ústavu ČSAV Karla Káry – viz Kol. pracovníků sociologické sekce ČSAV: Ke společenské problematice Cikánů v ČSSR. Praha: Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV 1975; představoval značně okleštěný výstup předcházejících rozsáhlých terénních výzkumů zejm. Evy Davidové a Mileny Hübschmannové, jež se zabývaly např. vývojem migrací romských obyvatel od roku 1945. Jeho úvod a závěr z pera K. Káry a J. Kozla se staví odmítavě ke snahám o přijetí a integraci romské kultury. V praxi je pro toto období symptomatická již vícekrát popisovaná příprava přesídlení mosteckých Romů, v níž nakonec zvítězila varianta Chánov, viz Friš, J. a kol.: Cikáni ve starém Mostě, Praha- Most: ÚHA a ONV 1975 (Pavelčíková 2004: 115–122; Davidová 2001: 29–34; Haušild 2008). Zmínky o nedostatečné reflexi koncepce tzv. společenské a kulturní integrace v ČR i na Slovensku bychom našli v pracích soudobých odborníků, potvrzují je i texty a odkazy uváděné v kolektivním sborníku Romové v České republice. Praha: Socioklub 1999 (např. s. 192–193 a 516, pozn. č. 194, 195 aj.), k soudobé situaci Romů na Slovensku a jejímu výzkumu viz Anna Jurová (2007). Prohlubování krize stranické a státní politiky vůči Romům v letech tzv. normalizace dokumentuje řada autorů z různých oblastí společenských věd (Mann 1992, Guy 1977, 2001; Davidová 2001; Dubayová 1997; Zapletal 2012 aj.) Zatím však chybí obecnější a komplexnější pohled na celé období tzv. normalizace nejen z hlediska státní politiky vůči Romům, ale i vzhledem k vnitřním proměnám kultury jednotlivých romských skupin.

6 Termín Romové, romský používám víceméně z praktických důvodů, jež jsem už vícekrát podrobněji vysvětlila (Pavelčíková 2013a) – i když jej nepovažuji za bezvýhradně přijatelný (zejména z pohledu historického). V dané souvislosti nebudu také hlouběji analyzovat, nakolik byli dále uvedení „představitelé Romů“ skutečně uznávanými reprezentanty romského obyvatelstva ČSSR; určitá problematičnost role některých z nich vyplývala např. z postavení v rámci dobového správního aparátu.

Přípravy jednání s romskými předáky

Teprve v době rychle se prohlubující krize komunistické diktatury dospěli někteří nejvyšší funkcionáři KSČ k závěru, že by bylo třeba otevřít také otázku vztahu režimu vůči romskému obyvatelstvu ČSSR. Na základě dostupné pramenné základny není možno jednoznačně rozhodnout, do jaké míry to byl výsledek jejich hlubšího zamyšlení nad danou problematikou či jen jakési gesto reagující na narůstající iniciativy části romských předáků, silící kritiku (i mezinárodní, např. jako ohlas známého dokumentu Charty 77) i nárůst zájmu majority o romskou kulturu (Pavelčíková 2004: 123–126; Davidová 1995: 211–217). P. Víšek kromě těchto důvodů zdůrazňuje i fakt, že to byla příležitost lépe uplatnit vliv KSČ na „tuto dosud politicky intaktní oblast“ (Víšek 1999: 189). To ostatně potvrzují i opakovaná vystoupení tajemníka a člena předsednictva ÚV KSČ Karla Hoffmanna na schůzkách, jejichž průběh v dalším textu podrobněji zaznamenávám. Ten během nich neustále zdůrazňoval, že sice vyslechne názory přítomných Romů a zahrne je do připravované zprávy, ale rozhodující slovo bude mít ústřední výbor strany. Explicitně je snaha upevnit vliv ÚV KSČ v nově připravovaných romských aktivitách vyjádřena i v závěrečné části níže představeného dokumentu ÚV KSČ z 3. 2. 1989.

Přípravu hodnotící zprávy a návrhů na nová řešení statusu dlouhodobě marginalizované minority převzal již zmíněný Karel Hoffmann. Jednání, která tentokrát iniciovaly stranické a státní orgány, se připravovala v průběhu roku 1988 a podle Víška (1999: 190–191) přebírala i řadu starších údajů z dokumentů předkládaných v letech 1976, 1981 či 1984. Ani předmětná jednání však neprobíhala za všeobecné podpory ostatních představitelů ÚV KSČ, o čemž svědčí např. skutečnost, že první ze schůzek, jež jsou předmětem mého dalšího textu, proběhla na počátku listopadu 1988 téměř konspirativně v budově hotelu Praha.⁷ Analýzu dosavadní politiky KSČ vůči Romům připravili pracovníci aparátu ÚV KSČ Bohumil Janouch a zástupce vedoucího oddělení Jaroslav Jenerál. Byla vytvořena komise ze zástupců ÚV KSČ a vládních orgánů, která měla jednat s šestnácti vybranými představiteli Romů z českých zemí a Slovenska. Za ústřední výbor strany se následujících jednání zúčastnili člen aparátu ÚV Jan Bouchal, vedoucí odboru Výboru pro stranickou práci v ČSR Jan Procházka a člen ÚV František David, za slovenský ÚV KSS Pavol Komár. Za státní orgány byl přítomen náměstek ministra práce a sociálních věcí ČSSR Vladimír Mařík, poradce tohoto ministerstva pro „cikánské záležitosti“ Petr Víšek, JUDr. Vincent Danihel, člen komise vlády SSR a aktivu slovenského ÚV SSM, a Pavol Kaňka, tajemník

⁷ Takto ji charakterizuje jeden z tehdejších účastníků jednání, Petr Víšek, podle nějž proběhla v neděli 4. listopadu (Víšek 1999: 189). V datu se zřejmě zmýlil. Podle [www/okhelp.cz](http://www.okhelp.cz) byla 4. 11. 1988 středa, zápis předmětného jednání je datován 3. 11.

komise vlády SSR pro cikánské obyvatelstvo. Nezávislou členkou komise se stala Anna Koptová, novinářka z Košic.

Zajímavý vzhledem k dosavadnímu postoji režimu vůči „předákům-aktivistům“ z řad romských elit byl bezesporu výběr zástupců romského etnika, s nimiž členové komise jednali. Víšek uvádí, že část účastníků vybraly vládní komise pro práci mezi „cikánským“ obyvatelstvem z řad Romů, s nimiž spolupracovaly (Víšek 1999: 189). Následující výčet ovšem naznačuje, že se představitelé KSČ snažili postihnout různé skupiny romské reprezentace (lépe řečeno těch, kteří za ni byli v té době považováni). Na první pohled čtenáře zaujme jméno doc. Dr. Miroslava Holomka, někdejšího předsedy ÚV Svazu Cikánů-Romů (SCR), jenž byl v roce 1973 rozpuštěn jako poslední pozůstatek organizací vzniklých v průběhu tzv. obrodného procesu. V předcházejících letech nebyl sice M. Holomek pronásledován jako mnozí další bývalí představitelé SCR (přeřazení např. do dělnických profesí, sledování StB apod.) a mohl pokračovat ve výuce na brněnské univerzitě jako odborník na dějiny dělnického hnutí, byl však zbaven možnosti organizovat aktivity ve prospěch Romů a působit v jakékoliv politické funkci. SCR jako první pokus o emancipaci Romů v ČSSR „normalizační“ vedení KSČ po celých dalších patnáct let stroze odmítalo.

Bývalý krajský tajemník SCR v Českých Budějovicích Rudolf Tancoš je v seznamu účastníků veden jako dělník (což ovšem nemusí vylučovat, že dělnické povolání zastával i v letech 1969–1973). Z představitelů romské inteligence byli kromě M. Holomka přizváni prokurátor JUDr. Emil Ščuka a spisovatel PhDr. Vladimír Oláh – oba z Prahy; za slovenské představitele PhDr. Alexander Berki, CSc. z Krajského pedagogického ústavu v Bratislavě. Další pozvaní Romové vesměs zastávali různé funkce v nižších orgánech státní správy. Michal Demeter z Chebu byl předsedou MNV Milhostov, Štefan Horváth poslancem MěNV Frýdek-Místek, Elemír Baláž (dělník) poslancem MěNV Náchod, Karel Šarkózi (dělník) členem občanského výboru v Mostě, Jozef Fráter byl tajemníkem komise ObNV v Košicích. Slovenské Romy reprezentovali dále tři zástupci přípravného výboru Svazu Romů v ČSSR, Dezi-der Oláh, Samuel Gergel (oba ze Zvolena) a Tibor Baláž z Banské Bystrice.⁸

Kromě několika jednání Karla Hoffmanna a členů pracovní skupiny připravující materiály o problematice romského obyvatelstva ČSSR, jejichž záznamy jsou hlavními informačními zdroji předkládané studie, proběhlo několik přípravných a průběžných akcí. Jako podklad pro další jednání si nechal zřejmě Jaroslav Jenerál zpracovat Bohumilem Janouchem nepřiliš rozsáhlý přehled o některých základních otázkách a podmínkách současného postavení romského obyvatelstva. Jak jsem již zmiňovala, tato zpráva spíše doplňovala

8 NA Praha, fond Karel Hoffmann, nezpracovaný materiál ROMOVÉ, přehled účastníků jednání.

a rozvíjela některá z obvyklých témat předcházejících dokumentů (Víšek 1999: 200–211).

Materiál stručně informuje o řešení problémů bydlení. Podle něj je každoročně přidělováno romským rodinám v České socialistické republice okolo jednoho tisíce šesti set bytů, přesto asi osm tisíc z nich stále ještě bydlí ve zdravotně závadných podmínkách. Problémem je zejména trvalý příliv příbuzných Romů, v té době již trvale usazených ve městech na území České republiky, ze Slovenska, který má za následek přeplňování přidělených bytových jednotek.⁹ Noví přistěhovalci dle zprávy navíc byty devastují, což je předmětem stálé kritiky ze strany majority a zhoršování jejích vztahů i vůči dlouhodobě usazeným a více méně integrovaným rodinám. Na Slovensku bydlí cca šest tisíc Romů v chatrčích a třicet tisíc v nekvalitních bytech. Zpráva ovšem na druhé straně vyzvedává úspěchy procesu tzv. rozptylu, započatého v polovině šedesátých let. Podle ní v roce 1970 bydlelo v bídnych romských osadách ještě více než 90 tisíc lidí, nyní jen asi 6 % všech romských obyvatel SSR.¹⁰ Každým rokem je vykoupeno a likvidováno kolem 250 chatrčí, Romům bylo v roce 1987 přiděleno přes 900 státních a 530 družstevních bytů, 460 si koupilo či postavilo domek. Dalších 500 domů je ve výstavbě. Bydlení Romů je řešeno přednostně, z celkové bytové výstavby v ČSSR připadá na romské rodiny cca 4 % nově postavených bytů.¹¹ Ze současného historického pohledu je možno k podobnému hodnocení uvést nejméně dvě podstatné námitky. Za první dosud publikovaná odborná literatura již dostatečně jasně prokázala, že pokus o rozptyl z let 1965–1968 skončil jasným neúspěchem (Jurová 1993: 76–85; Haišman 1999: 175–182; Pavelčíková 2004: 86–93 aj.) Je také známo, že zejména na Slovensku bylo celé úsilí v rámci nové koncepce společenské a kulturní integrace Romů z počátku sedmdesátých let cíleno především na likvidaci dalších osad usedlých romských obyvatel, což ovšem samo o sobě nemohlo zaručit realizaci ostatních součástí nové koncepce (Víšek 1999: 192–193, 208–209; Vašečka 2002). Za druhé samotný počet likvidovaných osad a přestěhování jejich obyvatel do jiných typů sídel vůbec nic nevypovídá ani o úrovni nového

9 Tento problém byl stále znovu uváděn na všech úrovních státní správy už od sedmdesátých let. Romské rodiny v té době už dlouhodobě usazené v průmyslových centrech ČSR považovaly za svou povinnost přijmout nově přicházející příbuzné ze Slovenska pod svou střechu, pomoci jim s hledáním zaměstnání apod. Většina z nich nebyla řádně evidována, což způsobovalo další administrativní problémy.

10 Údaje jednotlivých informačních zdrojů se často rozcházejí. Podle Evy Davidové žilo k 1. 12. 1988 na Slovensku celkem 247 775 Romů, z toho cca 15 tisíc (tedy asi 6 %) v chatrčích (Davidová 1995: 216).

11 NA Praha, fond Karel Hoffmann, složka ROMOVÉ, příloha k zápisu o jednání z 3. 11. 1988. Bohužel je nutno konstatovat, že přes veškeré problémy (např. naprosto nevhodně řešená výstavba „romských sídlišť“ – v Čechách Chánov u Mostu, na Slovensku Luník IX u Košic) věnoval komunistický režim problematice bydlení Romů svým specifickým způsobem větší pozornost, než dnešní decizní sféra. Na Slovensku enormně narůstá počet nových romských osad s chatrčemi, v českých zemích tzv. sociálně vyloučených lokalit.

bydlení, ani o možnostech a motivaci Romů ke změně životního stylu, způsobu využívání nového prostoru (bytu, domu s jeho společnými prostorami a okolí, sídliště apod.). Historik o těchto otázkách může pouze spekulovat, vzhledem ke stále přetrvávajícím (či narůstajícím) současným problémům ve sféře bydlení romských rodin zůstává dnes tato problematika předmětem diskurzu sociologů, případně antropologů.

Poměrně značnou pozornost věnuje předložená zpráva předškolní a školní výchově romských dětí a jejich přípravě na budoucí povolání. Ze zápisů Komise vlády České republiky pro péči o cikánské obyvatelstvo i z odborné literatury víme, že nátlak komunistického režimu na zařazování romských dětí do mateřských škol (např. hrozbou odnětí přídatků na děti či jiných sociálních dávek apod.) měl celkem úspěšné výsledky.¹² Podle předmětné zprávy se podařilo dosáhnout toho, že 75 % pětiletých romských dětí navštěvovalo poslední ročník MŠ, který měl zároveň funkci přípravy na řádnou školní docházku. Přesto pokračovalo převádění školou povinných dětí do zvláštních škol – v roce 1988 to bylo údajně asi 40 % všech romských školáků. Dalších 46 % z nich ukončilo povinnou docházku v osmém nebo nižším ročníku ZŠ, protože několikrát propadly. Pouze 1,8 % pokračovalo ve vzdělání na gymnáziích a středních školách, zvýšil se počet romských žáků v učilištích, ovšem jen 10–30 % z nich docházku ukončilo a obdrželo výuční list. Státní orgány si zřejmě začaly (už od počátku osmdesátých let) uvědomovat, že dalším velkým problémem je nadbytečné umísťování romských dětí do různých typů dětských domovů, ovšem jako příčinu stereotypně uváděly, že jejich rodiče nejsou schopni zajistit řádnou péči o ně. Vzdělání jako podmínka integrace Romů bylo stále více v centru pozornosti – ovšem bez reálných návrhů na řešení.¹³

Materiál dále obsahuje stručnou zmínku o kriminalitě, která byla údajně v době šetření desetkrát vyšší než u majority. Výzkumný ústav kriminologický se měl zabývat analýzou příčin: zejména znepokojoval nárůst loupežných přepadení v oblastech s vysokým podílem romského obyvatelstva a zvyšující se

12 Archiv Muzea romské kultury (AMRK) Brno. Fond Komise vlády ČSR pro péči o romské obyvatelstvo, Výjezdní zasedání v Plzni 2.–3. 6. 1983.

13 NA Praha, fond Karel Hoffmann, složka ROMOVÉ, Zpráva ÚV KSČ ze dne 14. 11. 1988 Předškolní a školní výchova, příprava na povolání. Problém velmi nízké úrovně vzdělání většiny romského obyvatelstva vysvětluje podstatná část odborníků především na základě vnitroetnických sociálních vztahů, podle nich se romští rodiče obávali, že jim majoritní škola děti odcizí, naruší jejich pevné rodinné svazky apod. Je pravda, že tradiční romská rodina si význam vzdělání neuvědomovala, historicky se to dá vysvětlit mimo jiné i tím, že výchova v romské rodině měla zcela odlišný charakter než u majority. K výkonu svých tradičních povolání Romové nepotřebovali alfabetizaci; vesměs odmítali moderní hromadnou všeobecnou školní docházku (ve většině případů ovšem pro ně ani nebyla dostupná). Méně se ovšem v odborných pojednáních zdůrazňuje, že téměř po celé období vlády komunistů nebyli Romové motivováni k zájmu o vyšší vzdělávání. Stačila likvidace negramotnosti, která byla považována za dědictví „vykořisťovatelských“ systémů, na pracovním trhu měli muži (i ženy) romského původu především řešit poptávku po nekvalifikovaných pracovních silách (Víšek 1999: 204–208; Pavelčíková 2001, 2004; Pivoň 2007 aj.).

podíl romské mládeže na trestných činech. Není známo, k jakým výsledkům dospěl zmiňovaný ústav. Hlubší analýza protiprávního jednání romských skupin (o niž jsem se sama pokusila na základě dobových zpráv z padesátých až osmdesátých let a kterou hodlám dále rozvíjet) celkem jednoznačně prokazuje, že nárůst kriminality nebyl plošný. Je to velmi složitý problém, jehož kořeny nelze pochopit na základě číselných statistik (Pavelčíková 2013a).

V další části zprávy se uvádí obligátní konstatování o úspěších romských folklorních skupin na velkých festivalech lidové kultury ve Východné (Slovensko) a ve Strážnici (tam byl v roce 1988 připraven samostatný blok romských hudebních skupin). Z celé řady dalších dokumentů z osmdesátých let dnes již máme četná svědectví o tom, že především prostřednictvím rozvoje kulturních aktivit se Romům dařilo získat uznání odborníků i běžných majoritních posluchačů. Velký úspěch sklízely soubory Romen z Rokycan a stejnojmenný ze Sokolova, Točkolotoč ze Svitav i jednotliví sólisté¹⁴ (Holý 1984; Nečas 1997: 92 aj.).

Závěrečnou – a neméně pozoruhodnou částí zprávy je podrobné vyčíslení nákladů na řešení problémů romského obyvatelstva. Dozvídáme se z ní, že umístění romských dětí v kojeneckých ústavech si vyžádalo ročně 86 milionů, v dětských domovech celkem 81 milionů, v ústavech pro mentálně postižené dokonce 226 milionů. Jako běžná záležitost, která byla schválena zvláštní komisí ministerstva zdravotnictví, se uvádí 28 milionů věnovaných na sterilizační příplatek pro romské matky, vykazující vysokou porodnost.¹⁵ Zpráva vyčísluje postižitelné roční náklady na řešení romské problematiky na 860 milionů, připouští však, že celkem se blíží až k jedné miliardě. Alarmující ovšem bylo, že pouze 6% z této částky stát vynakládal na aktivní opatření ve prospěch zlepšení celkové sociální úrovně romského obyvatelstva.¹⁶

14 Zemský archiv Opava, fond Severomoravský krajský národní výbor – odbor kultury, k. č. 84, i. č. 245; AMRK Brno, fond Komise vlády ČSR, kr. č. 8, sl. 50 I, zasedání 3. 10. 1987 aj. Komise věnovala velkou pozornost kulturně výchovné činnosti mezi Romy, která vykazovala ze všech sledovaných aktivit nejlepší výsledky.

15 NA Praha, fond Karel Hoffmann, složka ROMOVÉ, zápis z jednání 3. 11. 1988, s. 2. Dnes tolik přetřásané sterilizace romských žen se v té době považovaly za běžný prostředek snižování počtu rodin s vyšším počtem dětí. Zpráva s uspokojením konstatuje, že podíl rodin se sedmi a více dětmi se snížil od roku 1970 na čtvrtinu. Zároveň to znamenalo podstatné snížení státních přídavků na děti, které se v té době zvyšovaly o 350–450 Kčs na každé další dítě. (Toto opatření režimu ze sedmdesátých let mělo podpořit zvýšení porodnosti, bylo však zcela kontraproduktivní hlavně z toho důvodu, že se zvyšoval počet dětí narozených s těžkým postižením a v sociálně nevyhovujících podmínkách.) Nikdo také nesledoval, zda jsou následky sterilizace zejména mladým rodičkám srozumitelně vysvětlovány. Komise pro práci s cikánským obyvatelstvem dokonce vykazovaly počet sterilizovaných romských žen jako výrazný úspěch své činnosti. Viz např. AMRK Brno, jednání Komise vlády ČR pro práci s cikánským obyvatelstvem 13. 12. 1985. Tamtéž, kr. N-416, výkaznictví, zprávy KNV.

16 Tamtéž.

Schůzka dne 3. listopadu 1988

Podle sledovaných dokumentů se konala první schůzka „představitelů strany a vlády“ (dále členů pracovní skupiny) pod vedením Karla Hoffmanna s romskými aktivisty dne 3. listopadu 1988. Jaroslav Jenerál seznámil přítomné s připravenou zprávou a s náměty na další postup v řešení tzv. romské otázky. Následovala diskuse, do níž se aktivně zapojili všichni přítomní Romové.¹⁷ Miroslav Holomek v úvodu ocenil, že se KSČ ujala romské problematiky v dosud nevídaném rozsahu a že vlastní dosavadní praxi hodnotí velmi kriticky. Uvítal možnost navázání dialogu, dosud byli podle něj Romové, kteří jsou „na patřičné kulturní úrovni“, přehlíženi. Morální povinností vyspělých Romů je spoluúčast na řešení problémů. Podobným způsobem se o iniciativě ÚV KSČ vyjadřovali téměř všichni účastníci schůzky, zejména zdůrazňovali, že decizní sféra na nižších úrovních dosud velmi zřídka spolupracuje se zástupci Romů. Podle E. Baláže by se měly komise národních výborů přejmenovat – jeho konkrétní návrh se opíral o názor, že „... péči nepotřebujeme, NV by měly konzultovat s vyspělými Romy rozhodnutí, které se bezprostředně dotýkají romských obyvatel – např. komu přidělit jaký byt. Pak by nebyly stížnosti, že se devastují byty.“ S tímto závěrem vyslovil jednoznačný souhlas V. Danihel, připojil kritiku kádrového obsazení komisí NV pro řešení romské otázky – jejich členové většinou nejsou podle něj dostatečně fundovaní.

Samostatnou pozornost věnovali přítomní bytové otázce. M. Demeter v této souvislosti připomněl, že problém netkví jen v sociální problematice. Např. poskytování finanční pomoci „zaostalým romským rodinám“ je v praxi často problematické, mívá se účinkem. Karol Šarközi na základě svých zkušeností odmítl koncentraci Romů na sídlištích, vyslovil požadavek, aby se přezkoumala situace v Mostě a doporučil rozptýlit obyvatel Chánova. Také E. Horváth z Frýdku-Místku spojil hodnocení práce decizní sféry s bytovou otázkou. Zdůraznil, že by měly komise mnohem více pozornosti věnovat konkrétním problémům. Pokud se vyskytne v místě působení NV mezi Romy nějaký problém, nejdou za svým poslancem, ale za ním. Občas se na něj obrací i MNV, ale nepřizve ho např. k rozhodování o přidělování bytů.

Nejvíce různorodých postojů a návrhů ovšem vznesli přítomní k problému budoucího ústavně právního zakotvení Romů a jejich oficiální reprezentace. Shodli se na nutnosti založení Svazu Romů, ovšem bez vlastního hospodářského

17 Tamtéž. Záznam z porady k problematice romského obyvatelstva v ČSSR konané 3. 11. 1988 od 9.00 do 12.30 hod. Diskusní příspěvky jsou komentované, bohužel tedy není k dispozici jejich přesný přepis, ale hlavní myšlenky zřejmě zápis tlumočí celkem věrohodně. Proto uvádím některé autentické výroky přítomných v uvozovkách, i když nemusí být přesnou citací. V dalším textu uvádím již většinou pouze iniciály křestních jmen účastníků obou sledovaných porad (první z nich se zúčastnili shora jmenovaní, na druhé až na jednu výjimku byli opět všichni přítomni).

18 V tomto případě zřejmě reagoval E. Baláž ze zkušenosti s osudem tzv. Névodromu, který vznikl v roce 1969 jako součást SCR a nakonec jeho finanční neúspěch přispěl jako záminka k rozpuštění první a jediné romské organizace v ČSSR v letech komunistické diktatury (Pavelčíková 2004: 105, 109–110).

zařízení.¹⁸ Vlado Oláh zdůraznil, že by měl mít mimo jiné také funkci společenské kontroly i vůči státu. Podpořil vytvoření svazu, ale za zásadní považoval nutnost zastoupení Romů na všech stupních „lidosprávy.“ Dezider Oláh se připojil s návrhem, aby přítomní tvořili oficiální romskou reprezentaci už ode dne konání schůzky. Jeho příspěvek však neměl větší ohlas, většina přítomných se shodla spíše na co nejrychlejším ustavení Svazu Romů a na jejich odpovídajícím zastoupení v orgánech státní správy a samosprávy (na základě voleb). K tomu byl poněkud skeptický R. Tancoš, který ze své vlastní zkušenosti z jižních Čech věděl, že bude problém zajistit dostatek schopných kvalifikovaných romských kandidátů. V celém Jihočeském kraji podle něj není mezi Romy ani jeden absolvent střední školy. Organizace se musí v každém případě budovat zdola a postupně. Podle T. Baláže je nutno začít např. podporou zakládání romských klubů. J. Fráter k tomu dodal, že *„...při každé komisi NV pro otázky péče o cikánské obyvatelstvo je nutno vytvářet aktivity Romů. V té souvislosti je ovšem třeba zvážit i obsazení samotné komise vlády SSR – není možné, aby problematiku Romů řešil někdo, kdo nezná jejich mentalitu [...], aktivity proto mají být na všech úrovních až po vládu.“*¹⁹ Další možností, jak zlepšit informovanost a účast romských obyvatel na řízení jejich integrace, je vytvoření předpokladů pro vznik vlastního periodika, které by např. zveřejňovalo zprávy o vynikajících pracovnících, umělcích a všech dalších společensky úspěšných Romech.

Průběh diskuse byl sice poněkud chaotický, ale na některých zásadních otázkách se téměř všichni přítomní shodli. Velkou pozornost věnovali zejména školství. A. Berki konstatoval, že praxe rušení přípravných tříd stále převládá a romské děti jsou bezdůvodně přerazovány do zvláštních škol. Doporučil, aby stát přijal opatření na rozvoj mimoškolní činnosti romských dětí *„jako nejlepší investici“*. Je ovšem zároveň nutno zajistit v družinách odborný dozor. J. Fráter navrhoval, aby byla uzákoněna povinná předškolní docházka od 4 let a aby se nevytvářely speciální romské školky – děti je třeba co nejdříve integrovat. Za rozumné považoval i zřizování vyrovnávacích tříd. Vlado Oláh navíc doporučil, aby se už děti v předškolní výchově více diferencovaly. Přejel z romského prostředí do majoritní školy je pro ně určitým šokem. Prospělo by využívat romské vychovatelky přímo ve školském procesu (pojem romský asistent se v té době ještě nepoužíval). Za účelný považoval i romský slabikář a výuku romštiny jako pomocného jazyka až do 3. třídy. Za další problematický tematický okruh považovali přítomní také odbornou přípravu romské mládeže na budoucí povolání. Docházku mladých Romů do učňovských škol by měly podle nich podpořit závody a s vyučenými pak podepisovat smlouvu o setrvání v podniku po dobu nejméně 10 let. Emil Ščuka připojil návrh, aby se vytvářela nová učiliště

19 NA Praha, fond Karel Hoffmann, složka ROMOVÉ, zápis z jednání ze dne 3. 11. 1988, s. 6.

navazující na tradiční řemesla Romů. Vlado Oláh kritizoval praktické uplatňování zákona č. 117²⁰ o odebrání přídavků na děti rodičům, kteří nezajistí jejich řádnou docházku do školy. Zmínil se také o sterilizaci žen – ovšem ne proto, že by ji odsuzoval, ale žádal sjednocení vypláceného příplatku. Je jistě zajímavé, že novinářka A. Koptová na rozdíl od něj prohlásila sterilizaci za „projev genocidy“ a žádala její okamžité přehodnocení.

Několik přítomných Romů se vyjádřilo k otázce právního zakotvení romského obyvatelstva v souvislosti s přípravou nové Ústavy ČSSR. V té souvislosti naznačil Dezider Oláh, že na tento problém narazil už SCR v roce 1970, když se pokusil vydat Memorandum k základním otázkám romské (cikánské) problematiky. Z literatury víme, že tehdy ÚV KSČ odmítl celkem nepřilíš radikální text, který se zmiňoval o možnosti vytvořit status romské národnosti. Výbor SCR na základě této reakce memorandum stáhl, přesto se stala „hrozba“ uplatňování požadavku na etnické vymezení romského obyvatelstva či dokonce poskytnutí statusu svébytné minority jednou ze záminek likvidace SCR (Pavelčíková 2004:106, 110; Lhotka 1999). Po téměř dvaceti letech se tato otázka opět ocitla na pořadu dne. V. Oláh zdůraznil, že tzv. romskou otázku je nutno řešit jako problém národnostní. Zároveň dodal: „*Své nám dluží i věda. Neexistuje ucelená vědecká práce o Romech [...]. Vědecky fundovaná práce zda jsou Romové národnostní nebo etnická skupina chybí [...]. Ústavně právní postavení Romů jako etnické skupiny je základním východiskem [...], správný název je Romové, ne cikáni*“. R. Tancoš k tomu dodal, že je třeba chápat ústavně právní zakotvení existence Romů jako právního subjektu. S. Gergel upřesnil tento požadavek v tom smyslu, že zakotvení Romů jako etnické skupiny by mělo odpovídat právům ostatních národnostních minorit v ČSSR s výjimkou práva na školství v romském jazyce. Z toho vyplývá podle něj i právo na zastoupení Romů ve všech orgánech samosprávy a státní správy.²¹

20 Zákon č. 117/1966 Sb. O některých důsledcích zanedbávání péče o děti a jeho novelizace z roku 1972 umožňovaly odebrat rodičům vyplácení přídavků na děti, pokud nedbali o řádnou docházku dětí do školy. Přídavky bylo možno vyplácet přímo škole, která za ně dítěti pořizovala pomůcky, platila obědy apod.

21 NA Praha, fond K. Hoffmann, složka ROMOVÉ, jednání 3. 11. 1988, s. 7. Problém uznání romského obyvatelstva jako národnostní (etnické) minority byl vyřešen po roce 1990 samozřejmě už v úplně jiném politickém prostředí. Vyplynula z něj celá řada možností: vydávat tisk – dnes např. *Romano hangos*, některé další kulturní, dětské či zábavné tituly periodik (z nichž řada ovšem sice vznikla, ale zase zanikla). Státní podporu má také odborný romistický časopis *Romano džaniben*. V tisku je samozřejmě možno využívat také romštinu, jež se postupně ustavila jako spisovný jazyk, zveřejňovat nejrozličnější vědecké poznatky apod. Dále jsou to různá občanská sdružení, možnost ustavování politických a kulturních reprezentací a zastupování českých Romů v zahraničí apod. Přesto ovšem mezi jednotlivými odborníky různých vědeckých disciplín na straně jedné a romskými aktivisty na straně druhé přetrvává debata o tom, zda je možno zakotvit, resp. postupně vytvořit podmínky pro uznání „Romů celého světa“ žijících v diaspoře jako svébytného národa. To jejich předákům legislativa demokratických zemí jako právo nemůže upřít, spíš je otázkou, zda by to vůbec bylo možné realizovat v prostředí heterogenních romských skupin. I v jiných souvislostech jsem zvažovala, zda by to mělo v dnešním globalizovaném světě nějaký smysl (tedy zda by to znamenalo vskutku zlepšení každodenního života jednotlivých romských skupin). Tento diskurs není dosud uzavřen a ani já jej nechci v této souvislosti nijak jednoznačně komentovat. Více k odbornému diskurzu Pavelčíková (2007, 2013c).

Celou sledovanou poradu uzavřelo vystoupení Karla Hoffmanna, který v první řadě zdůraznil, že bez ohledu na to, jak se bude dále vyvíjet diskuse s romskými aktivisty, je jasné, že žádné další jednání nemůže probíhat bez jejich účasti. Pokud bude přijat jakýkoliv závěr, musí být podpořen příslušnými normami. Ty pak budou platit pro všechny orgány veřejné správy a samosprávy. Podle něj je také třeba vyjasnit základní pojmy – např. rozdíl mezi procesem asimilace a integrace, také „genocidy“ (v souvislosti s otevřenou otázkou sterilizací romských žen). Na závěr navrhl přítomným, aby se znovu sešli ve stejném složení nejpozději do 17. 12. 1988. Do té doby by si obě strany měly promyslet další návrhy a možnosti jejich realizace.²²

Během měsíce se ukázalo, že stanovený termín jednání nelze uskutečnit pro nával jiných úkolů v závěru roku. Karel Hoffmann proto svolal příští schůzku teprve na 14. 1. roku 1989 a přišel na ni „vyzbrojen“ novými podklady pro jednání. V nich shrnuje další dosažené výsledky během uplynulého měsíce. Zdůrazňuje, že přišla řada dopisů od regionálních skupin i jednotlivých Romů, např. z Rokycan, Sokolova, Gottwaldova, přímo jemu na ÚV KSČ, dále byla uveřejněna řada příspěvků v denním tisku (Rudé právo, Mladá fronta, Mladý svět, Tribuna). Připravuje se rozsáhlá zpráva předsednictva ÚV KSČ k otázce změn v postavení romského obyvatelstva, která bude nadále doplňována o další podněty. Proto je na dnešní den svolána porada ve stejném složení, v jakém se realizovala v listopadu. Jejím výsledkem by mělo být shrnutí a upřesnění všech námětů tak, aby mohl v krátké době být dopracován a předložen předsednictvu ÚV KSČ již hotový návrh k projednání. Podle něj ovšem nemá smysl vracet se k problémům, které již byly v listopadu víceméně dořešeny. Proto navrhl, aby Jaroslav Jenerál informoval na tomto jednání o tom, jak pracovní skupina ÚV KSČ využila náměty, připomínky a návrhy z debaty na schůzce 3. 11. 1988. V diskusi pak bude umožněno všem přítomným, aby se k této zprávě vyjádřili, ujasnili si dílčí otázky i zásadní stanoviska tak, aby mohlo být společné jednání ukončeno. Další část celkem asi pětistránkového dokumentu je zajímavá tím, že v něm zřejmě sám Hoffmann (resp. někdo z jeho podřízených) ještě před zahájením společné schůzky doplnil ručně tužkou celou řadu upřesňujících poznámek a podtrhl ty části textu, které sám považoval za stěžejní.²³ K podtrženým pasážím patří např. text, v němž se zdůrazňuje, že je nutno upřesnit koordinaci a posílit celostátní řízení tohoto procesu na úrovni federace, organizační a kádrové zabezpečení ze strany orgánů národních republik. Dále je třeba vypracovat objektivní kritickou analýzu dosavadního vývoje procesu společenské integrace Romů včetně efektivnosti přímo i nepřímo vynakládaných společenských prostředků. Cílem je vytvořit dlouhodobý komplexní program

22 NA Praha, fond K. Hoffmann, složka ROMOVÉ, jednání 3. 11. 1988, s. 8.

23 NA Praha, fond Karel Hoffmann, složka ROMOVÉ, Podklad pro člena předsednictva a tajemníka ÚV KSČ soudruha Karla Hoffmanna na poradu k problematice romského obyvatelstva dne 14. 1. 1989.

řešení romského problému. K nezbytným podmínkám realizace programu patří spoluúčast co nejširšího aktivu samotných Romů, co nejrychlejší vytvoření reálné základny této účasti v podobě pravidelného vydávání kulturně výchovného časopisu. Vytváření spolků na místní úrovni je třeba podpořit metodicky tak, aby přispívaly k vytváření právního povědomí romských spoluobčanů, jejich aktivizaci a mobilizaci k „boji proti negativním jevům“, k sociálnímu a kulturnímu vzestupu celého romského společenství.²⁴

Průběh jednání 14. ledna

Vlastní jednání porady dne 14. ledna 1989 pak zahájil K. Hoffmann omluvou s vysvětlením, proč se nemohla konat v původně stanoveném termínu (nával jiných úkolů v závěru roku). Zúčastnili se všichni shora vyjmenovaní, z romských zástupců chyběl pouze Gejza Farkaš (v zápise není uvedena jeho omluva ani důvod nepřítomnosti). Hoffmann informoval, že schůzka má opět čistě informační charakter, zejména chce přítomné seznámit s mnoha náměty z dopisů, které mezitím obdržely různé orgány KSČ, státní moci, resp. také tisk. Konstatoval, že se ukazuje správný směr dosavadní diskuse. Konkrétně uvedl pouze žádost romského zástupce Oláha ze Zvolena, který navrhoval uspořádat po společném jednání tiskovou konferenci. To podle něj není možné vzhledem k charakteru porady, nejdříve je třeba shromáždit a uspořádat všechny dílčí závěry a pak přijmout „politické stanovisko“, jež bude podkladem pro praktické řešení všech problémů. Pak vyzval Jaroslava Jenerála, aby přečetl náměty, které vypracovala pracovní komise na základě zatím shromážděných podkladů. Hoffmann pak ještě zdůraznil, že při vytváření Svazu Romů i regionálních klubů bude uplatněn princip samofinancování, nelze počítat s tím, že stát jim poskytne předem místnosti, automobily či větší finanční hotovost. Teprve po ustavení svazu a výkazech jeho reálné činnosti mohou státní orgány poskytnout účelovou dotaci; organizaci je třeba budovat zdola nahoru. Prozatím může patnáct přítomných Romů vytvořit jakýsi reprezentativní orgán, který bude řídit celý proces do té doby, než si Romové sami zvolí řádné představitele.

Z přítomných Romů se vyjádřili A. Berki a M. Holomek velmi pochvalně o všech dosavadních iniciativách ze strany KSČ, první z nich zejména zdůraznil, že je třeba spolupracovat na úrovni NV, tam vytvořit různé stavební a jiné pracovní čety místních Romů a hledat takové jejich reprezentanty, kteří by byli schopni sami řídit činnost ostatních. Holomek dokonce konstatoval, že „*nemá smysl předbíhat vývoj, už teď hovořit o národnosti, o Svazu Romů, když na to nejsme dostatečně připraveni*“. Uznal také, že SCR z let 1969–1973 se potýkal s celou řadou problémů a byl zrušen oprávněně. Namítal však, že v současné době by bylo třeba zajistit

²⁴ Tamtéž.

účast některého romského právníka v komisi pro přípravu nové ústavy. Na to reagoval J. Bouchal sdělením, že Rom Saša Krejcar (?) byl do komise jmenován ústředním výborem SSM.²⁵ Hoffmann ještě dodal, že pokud budou mít Romové v jednotlivých místech soustředění zájem a projeví příslušnou aktivitu, mohou být jejich zástupci přijati do Národní fronty tam, kde budou pracovat.

Konkrétně reagoval zejména Emil Horváth, který vykonával už druhé období funkce poslance MěNV Frýdek-Místek. Zdůraznil, že se na něj obracejí Romové z celého města, ale práce s nimi je velmi obtížná, „...nemohu se při zaměstnání odpovědně starat současně o svůj volební obvod [...]. Poslance by bylo třeba pro výkon podobné funkce uvolnit např. jako kurátora.“ Hoffmann odpověděl, že tato otázka by se dala řešit tak, že by poslanec měl za úkol jen určitý okruh problémů, především by bylo nutné, aby bylo romských poslanců více, resp. aby za ně mluvil klub či romské sdružení. S jistými výhradami přijal také námitku Emila Ščuky, že komise MNV nemají žádné rozhodovací pravomoci, ale pouze poradní charakter.

Velmi kriticky vůči dosavadnímu průběhu diskuse vystoupil Dezider Oláh. Namítal, že vše, o čem se hovoří, už v reálu existuje: „...aktivy jsou, komise MNV také, spojení je, ale výsledky jsou minimální. Základní článek – Romové, jejich organizace, ten chybí. [...] Na jedné straně společnost vynakládá na Romy miliony, ale ve skutečnosti na konci dědiny cesta k Romům končí.“²⁶ Hlavním faktorem by se podle něj měl stát připravovaný Svaz Romů. Ten by se stal zárukou jejich emancipace, mohl by aktivizovat lidi v místech, krok za krokem realizovat a evidovat výsledky, plnit i kontrolní roli. Podle něj představitelé Romů už osm let marně žádají o uznání své společenské organizace, která by měla zastoupení v Národní frontě. M. Holomek tento názor podpořil konstatováním, že bez iniciativy ze strany KSČ a státních orgánů se nedá nic vyřešit.

V. Danihel více méně v opozici k těmto námětům vyslovil názor, že není nutno uměle vytvářet nějakou novou reprezentaci, dublovat již existující orgány, ale spíše vylepšit činnost stávajících. Hoffmann znovu zdůraznil, že náměty je třeba nejdříve předložit odpovědným politickým orgánům – tedy ústřednímu výboru KSČ, pouze ten může rozhodnout, co se bude jak řešit. Jeho prostřednictvím pak budou informováni o změnách politiky vůči Romům orgány na nižší úrovni. Není možno také směšovat dvě rozdílné věci – samofinancování regionálních organizací a odměňování pracovníků aparátu státní správy. A. Koptová se pak vrátila

25 NA Praha, fond Karel Hoffmann, složka ROMOVÉ, zápis z jednání dne 14. 1. 1989, s. 4. Tato námitka vypadá velmi nepravděpodobně – jednak Krejcar není jméno, jež by se vyskytovalo v některé z romských skupin, jednak rozhodně zástupce SSM, tedy zřejmě mladý hoch kolem dvaceti let, těžko mohl zastat roli zkušeného právníka. Z přítomných reagoval na uvedení jeho jména v závěru jednání pouze E. Ščuka. Potvrdil, že mu toto jméno nic neříká a žádal, aby s ním byli přítomní seznámeni. Za lepší řešení by však považoval, aby do komise pro přípravu Ústavy byl zařazen někdo z přítomných romských reprezentantů (on sám měl právnické vzdělání, měl tedy zřejmě na mysli právě sebe).

26 Tamtéž, s. 6.

k otázce založení samostatného romského časopisu, dotázala se, zda už existuje konkrétní představa o jeho podobě a náplni. Dostala odpověď, že je v přípravě, navíc dostanou pokyn i existující deníky a ostatní sdělovací prostředky, aby věnovaly romské otázce více pozornosti. Jan Bouchal konkrétně informoval, že přípravou časopisu bylo pověřeno ministerstvo práce a sociálních věcí ČSSR. Koptová pak uvedla svoji vlastní zkušenost s tím, že např. v nedělní Pravdě je uveřejněn článek o mentální retardaci romských dětí, noviny výlučně používají hanlivý termín „cikáni“, dokonce i Rudé právo odmítlo otisknout její článek o romských dělnících košických železáren, který si samo vyžádalo.

Řeč se pak stočila na další konkrétní problémy, spojené s přestavbou společnosti. Objevila se dokonce informace o částečné nezaměstnanosti Romů či alespoň její hrozbě – Karol Šarközi k tomu uvedl, že Romové většinou nečekají na podporu v nezaměstnanosti, chtěli by pracovat, ale nemají kde. Další účastníci souhlasili s Hoffmannem, že nelze spoléhat jen na nejvyšší orgány, sami Romové musejí převzít svůj díl odpovědnosti za plánované změny. V. Danihel pak znovu nastolil otázku vysoké kriminality Romů, která podkopává jejich prestiž. Nestačí ovšem opatření ministerstva vnitra, které hodlá navýšit počet příslušníků SNB. A pokud ano, pak by jistě mnohem lépe působilo, kdyby se do práce bezpečnosti zapojili přímo romští příslušníci – znamenalo by to mimo jiné velký vzor pro romské děti. Vlado Oláh reagoval s tím, že všechny náměty je třeba promyslet a dobře se připravit na jejich realizaci: „*Musíme se včas připravit na budoucnost, připravit kádry pro budoucí Svaz [...], potřebujeme do této práce zavést systém [...]. Stát musí zajistit prostor, my se musíme naučit pracovat.*“²⁷

Pokus o zachycení soudobých názorů osob uznaných za reprezentanty Romů (přesto, že způsob jejich výběru odpovídal v některých případech spíše dobovým představám vrcholného orgánu KSČ) považuji za jednu z nejzajímavějších součástí předkládaných dokumentů. Proto jsem se také rozhodla jej poměrně přesně a v úplnosti prezentovat (není totiž také zcela jasné, kdy bude fond K. Hoffmann k dispozici širší odborné veřejnosti). Celý průběh obou diskusních fór je podle mne významným obohacením povědomí (nejen historiků) o zkušenostech, stanoviscích i obecnějších názorech romské reprezentace na problematiku jejich etnika v inkriminované době. Žádný jiný okruh pramenů, jež máme dosud k dispozici, podobně koncipovanou, ucelenější představu o tehdejších postojích jisté části reprezentantů romského obyvatelstva nenabízí. Zejména jejich kritické postoje vůči politice decizní sféry na nižší úrovni, konkrétní postřehy o současných mezích i možnostech účasti Romů na formování základních principů tzv. integračního procesu a celá řada dalších námětů poskytují možnost hlubší analýzy reálných podmínek života romských obyvatel, jak je oni vnímali. V každém případě se

27 Tamtéž, s. 12.

domnívám, že předložené dokumenty jsou jako celek výrazným obohacením pramenové základny pro studium romské problematiky zejména na sklonku osmdesátých let 20. století.

V závěru jednání se ke slovu dostali spíše přítomní reprezentanti KSČ a státních orgánů. Vesměs zdůrazňovali, že už v současné době mají Romové zajištěna veškerá práva jako ostatní pracující, jim a jejich rodinám je věnována zvýšená péče zejména v oblasti sociálního zabezpečení. Znovu uváděli konkrétní fakta z původní zprávy – např. počet nově přidělených bytů romským rodinám, péči ROH o zařazování dětí do letních prázdninových aktivit apod. Zmínku o retardovaných romských dětech komentoval V. Mařík ujištěním, že zvýšený počet postižených se netýká pouze romských dětí, ale je obecným důsledkem celkového zhoršování životního prostředí (sic!).²⁸ F. Kaňka uvedl, že právě v současné době míří do vlády Slovenské socialistické republiky rozsáhlá zpráva o romské problematice, do níž je již začleněna řada návrhů z obou po-
rad s romskými reprezentanty.

Miroslav Holomek v závěru ještě zdůraznil, že zvláštní pozornost je třeba věnovat především romským dětem, jejich výchově a vzdělávání: „[...] zabývat se odstraněním příčin problémů, vážnou z nich je zejména znalost vyučovacího jazyka. I romské děti rostou do technicky rozvinuté společnosti[...], školství by se mělo zamyslet, jak dosáhnout, aby dobře zvládly češtinu či slovenštinu, jak k tomu využít jejich jazyk rodný, jímž je vesměs ještě romština.“

Jednání opět ukončil Karel Hoffmann s tím, že nyní bude třeba konkrétně zpracovat všechny podněty z celé přípravy a předložit ucelenou zprávu ÚV KSČ. Jeho předsednictvo je může projednat nejdříve do tří týdnů a vydat rozsáhlejší komuniké. To pak bude postupně projednáno ve federální a v národních vládách, v orgánech Národní fronty a na úrovni ÚRO. Teprve pak bude možno ustavit prozatímní romskou reprezentaci, která bude postupně nahrazována či doplňována volenými orgány. Upozornil, že již nyní se mají přítomní snažit prostřednictvím působení v regionech (ať přímo mezi Romy či v orgánech samosprávy) vytvářet podmínky pro seberealizaci Romů. Samo politické řešení pak zajistí zmíněné stranické a státní orgány v nejbližší době.

28 Tamtéž. s. 13. Tato poznámka je zajímavá především spojením s pojmem životní prostředí, což byl jeden z problémů, jimž musely státní orgány v té době věnovat zvýšenou pozornost. Nejen že už několik let problém obrovského znečištění musely samy přiznávat, ale také se obávaly vzrůstu nespokojenosti obyvatel zejména v nejhůře postižených oblastech – v severních Čechách a na Ostravsku, kde byla zároveň vysoká koncentrace Romů. Samotný problém retardovaných novorozenců ovšem souvisel s tímto problémem jen okrajově, daleko závažnější byly následky nepromyšlené politiky v sociální oblasti – např. v systému dětských přídavků – viz pozn. č. 9.

Analýza zprávy předložené ÚV KSČ

Hoffmannův slib nevyšel naprázdno – už koncem ledna 1989 skutečně předložil předsednictvu ÚV KSČ poměrně rozsáhlý materiál nazvaný Zpráva o stavu řešení problematiky romského obyvatelstva v ČSSR a základní zaměření dalšího postupu, který pak tento orgán projednal na svém zasedání 3. února.²⁹ S jeho obsahem jsem již čtenáře poměrně podrobně seznámila ve své monografii o historii romského obyvatelstva českých zemí (Pavelčíková 2004: 127–131). Částečnou analýzu jeho jednotlivých částí poskytl čtenářům také již několikrát zmiňovaný autoři historických kapitol sborníku Romové v české republice (Víšek 1999: 191–193, 196–197, 199; Sulitka 1999: 220–221). V následujícím textu jen stručně zopakuji základní hodnocení a zásady, které vytýčila pro další období, a připojím krátký hodnotící komentář těchto kroků ze současného pohledu.

Po stručném úvodu o „úspěších společenské integrace Romů v posledních letech“ autor zprávy přiznává, že po rozpuštění českého i slovenského SCR v roce 1973 se nepodařilo navázat na jeho činnost. Národní vlády ČR a SR a další orgány státní správy nesplnily údajně pokyn PÚV KSČ, aby vytvořily z „vyspělých funkcionářů obou Svazů“ aktiv dobrovolných spolupracovníků komisí pro otázky cikánského obyvatelstva. To vedlo k narušení dialogu se zástupci tohoto etnika. V dalších letech pak narůstaly problémy při sociální adaptaci části cikánských obyvatel. Proces jejich akulturace nutně vyžaduje spolupráci s inteligencí z řad Romů. Je nutno přehodnotit dosud vydané dokumenty o řešení romské otázky a vytvořit na základě vědecky podložené analýzy nové komplexní pojetí státní politiky vůči tomuto etniku. Vyžaduje to politické posouzení ústavně právního zakotvení romské minority včetně vydávání kulturně výchovného časopisu pro Romy, vytvoření určité formy romské reprezentace.

V další části zprávy jsou uvedeny základní demografické charakteristiky a odhady populačního vývoje romského obyvatelstva.³⁰ Z původní zprávy pro Karla Hoffmanna jsou převzaty také údaje o školské docházce romských dětí, jejich neúměrném zařazování do zvláštních škol a hromadné ústavní výchovy, naprosto nedostatečné vzdělanosti. Celkově vykazuje romské obyvatelstvo nevyhovující sociální strukturu, v níž tvoří dělníci 85 %, zbytek jsou vesměs zaměstnanci. Je tu dokonce náznak hrozby nezaměstnanosti způsobené vytěsňováním nekvalifikovaných pracovníků, které se po roce 1989 ukázalo jako fatální handicap většiny

29 NA Praha, fond ÚV KSČ, všeobecné oddělení, 1989, Zpráva pro PÚV KSČ z 31. 1. 1989 (kopie originálu, pořízená v době uzavření bývalého Státního ústředního archivu v Praze v roce 2002, je dosud v osobním archivu autorky). P. Víšek (1999: 191) v této souvislosti uvádí i usnesení 103. schůze PÚV KSČ, to však není přiloženo ani v původním dokumentu, ani v předkládaných materiálech. Obsahovalo pouze stručné shrnutí úkolů z citované zprávy.

30 Původní odhady početního růstu romského obyvatelstva až na milion v roce 2020 (Srb 1989) se nenaplnily, mladé romské rodiny omezily počet dětí na 2–4, i tak ovšem je porodnost u Romů podstatně vyšší než u majority.

Romů. Komunisté ovšem nebyli schopni přiznat, že pro zvýšení vzdělanosti romského obyvatelstva za čtyřicet let své vlády učinili v podstatě jen dost málo. Nepodařilo se jim dokonce ani zcela zlikvidovat analfabetismus nejstarší generace, i gramotnost dětí a mládeže byla limitována tím, že velká část romských dětí navštěvovala buď zvláštní školy, nebo končila povinnou školní docházku v 6.–7. třídě (Davidová 1970: 101–114; Víšek 1999: 200–207). V podstatě až do osmdesátých let nevytvořili žádný motivační program, který by překonal nedůvěru romských rodin ve školské prostředí. Dá se říci, že naopak jim celková nízká vzdělanost této minority po léta velmi vyhovovala, protože její příslušníci byli ochotni pracovat v nádenických profesích jako kopáči, pomocní příležitostní pracovníci apod., ženy převážně jako uklízečky. Jejich zaměstnanecký poměr se velmi podobal západním *gastarbeitern* – podobně jako oni vykonávali práce, o něž majorita neměla zájem. Svou roli sehrála samozřejmě také dlouhodobá mzdová preference manuální práce v komunistickém systému, jež se začala postupně měnit teprve koncem šedesátých let. V té době se ovšem na druhé straně začal prosazovat již zmiňovaný sociální systém, v němž bylo výhodnější využívat jeho benefity než těžce pracovat. (Pavelčíková 2001, 2010, 2015). Ve zprávě jsou označeny jako důvod nedostatečné vzdělanosti romského obyvatelstva „nízká sociální vyspělost“, horší zdravotní stav a nepodnětné rodinné prostředí, což jsou v podstatě zástupné problémy, které navíc moderní metody výchovy ve druhé polovině dvacátého století mohly z velké části eliminovat.

Zajímavé a celkem výstižné je naopak konstatování, že Romové snadno podléhají jevům běžným pro konzumní společnost³¹ (která ovšem v posledních letech existence režimu převládala i u majority). V této souvislosti následuje – ovšem jen částečné – přiznání, že „byly do určité míry narušeny“ tradiční vazby původních romských společenství. Ve skutečnosti znamenala chaotická urbanizace šedesátých let a její průvodní jevy likvidaci tradiční kultury zejména usedlých romských skupin. Tento fakt jsem se pokusila již několikrát analyzovat, potvrzují jej i další autoři (Pavelčíková 2008, tamtéž další literatura). Těžko také můžeme bez výhrad přijmout tvrzení na další straně zprávy, že ve srovnání se situací Romů kdekoliv na světě³² bylo v postavení Romů v ČSSR dosaženo významné pozitivní změny. Pouhé zvýšení celkové životní úrovně, které bylo jistě významné, nezabránilo prohlubování jejich společenské izolace a přežívání na okraji společnosti, které se bohužel po roce 1989 začalo rapidně zhoršovat. Komunistický establishment v době, do níž spadá zpráva, samozřejmě netušil svůj blízký konec. S trochou nadsázky je

31 Tamtéž, s. 6–7.

32 Je pravda, že i většina západních států (podobně jako vrcholné světové organizace) se začala zabývat postavením Romů až ve druhé polovině osmdesátých let, charakter tamějších romských komunit je ovšem velmi rozdílný a „pozitiva“ integračního procesu v ČSSR měla, jak jsem již vícekrát ukázala, také svůj rub.

však možno říci, že jestliže většina společnosti nebyla vůbec připravena na převratné změny ekonomického a sociálního systému, které měly následovat, o Romech to platí mnohonásobně. Slovenská antropoložka Mária Dubayová kdysi podle mého názoru velmi výstižně poznamenala, že „v kultúrnej antropológii je pravidlom, že čím uzavretejší je typ kultúry, tým silnejšie sú destruktčné účinky nesystémových vstupov, tým menej je kultúrny korpus schopný regenerácie a revitalizácie“ (Dubayová 1997: 205).

Na následujících stránkách zprávy autor připouští, že v důsledku federalizace státu se zhoršila koordinace a řízení procesu „kulturní integrace“, který měl nastat po roce 1972. Vliv na nepříznivý vývoj postavení Romů měl také paternalistický přístup decizní sféry, neúčast jejich představitelů na rozhodování, absence osobní a skupinové motivace. Od ní se pak v druhé části odvíjí návrh na změny v řešení „romské otázky“. Ke zlepšení práce sociálních pracovníků na všech úrovních správy by měla přispět aktivní účast „vyspělých“ Romů na jejich činnosti. Zejména však by měli působit jako výchovní činitelé mezi romským obyvatelstvem (učitelé, kurátoři, mistři, příslušníci VB apod.). Obecně je třeba podporovat proces romské etnické emancipace, který byl již před lety nastartován na mezinárodní úrovni. V této souvislosti cituje zpráva usnesení subkomise Hospodářské rady OSN z roku 1977 a připomíná zároveň, že představitelé českých Romů patřili k zakladatelům IRU; s touto mezinárodní romskou organizací hodlali představitelé KSČ obnovit kontakty. Mimo jiné zpráva zdůrazňuje, že romští aktivisté často spojují možnosti emancipace s prosazováním etnické či dokonce národní identifikace Romů na celém světě.³³ Ve zprávě pak následují zmínky o postavení romského obyvatelstva v zemích východního bloku, které podle ní s výjimkou Maďarska a SSSR vesměs nepodporovaly jeho integraci.

Plánované změny v postavení Romů v ČSSR spojila zpráva zejména s přípravou nové ústavy federace, která se v době jejího vzniku připravovala. Měla řešit právní postavení minority, zakotvit právo na zakládání romských zájmových klubů a spolků (a jejich vstup do Národní fronty), jejich prostřednictvím upevňovat „modernizaci“ tradiční kultury a vytvoření kulturně-výchovného časopisu, posílení vlivu KSČ v romském prostředí – obecně vše, co

33 Někteří odborníci dnes považují IRU i další romské aktivisty, mimo jiné prosazující pojem „romského národa“, za značně kontroverzní instituci (Křištof 2004; Novák 2004; Kužel 2004). Tato hodnocení vycházela zejména z názorů antropologů soustředěných kolem původně plzeňských pedagogů T. Hirta, M. Jakoubka a dalších a vyvolala značné kontroverze. Ve svých studiích věnovaných tomuto tématu je hodnotím jako příliš vyhrcované a jednostranné. Sama se ovšem přikláním k názoru, že pojem „romský národ“ je vytvořen uměle, není podložen identifikací příslušníků heterogenních romských skupin s tímto konstruktem. Pochybuji také o možnosti a smysluplnosti pokusů části romských aktivistů o jakousi formu „romského národního obrození“. Neopírám se přitom jen o již zmíněný heterogenní charakter romských skupin, ale i o názor, že pokusy o vytvoření moderního národa v 21. století jsou kontraproduktivní a těžko mohou přispět k celosvětové emancipaci Romů (Novák 2004: 138–142; Pavelčíková 2013b). Viz pozn. č. 21.

může zintenzivnit snahu o společenskou integraci Romů.³⁴ Její obsah ovšem text dokumentu podrobněji nerozvíjí, spíše se opírá o běžně proklamované formy „vylepšení“ organizační a výchovné činnosti v oblasti decizní sféry. Z těch stihlo ještě předsednictvo vlády ČSSR v červnu 1989 schválit vydávání romského časopisu a dvakrát projednat obsah a první kroky realizace opatření spojených s novým postavením Romů. V závěrečné části zprávy se zdůrazňuje, že je nutno *„výrazně posílit vliv strany mezi romským etnikem, zajistit její vedoucí úlohu v budoucích romských spolcích a reprezentacích [...], přijmout vlastní opatření vycházející z aplikace závěrů předsednictva ÚV KSČ na místní podmínky.“* Tyto formulace potvrzují úvodní úvahu, že za celým tímto pokusem byl zájem o upevnění vlivu strany nad „problematickou“ částí obyvatelstva, jež se stále vymykala jejímu řízení. Přesto je příznačné, že na posledním jednání k této problematice, jež se konalo 24. 11. 1989, se objevila mimo jiné ostrá kritika sledovaného dokumentu.³⁵

Ústavu už představitelé strany a státu nestačili vyhlásit, problémy rovnoprávného postavení Romů jako etnika (národnostní menšiny) po roce 1990 řešily nové státní orgány v rámci rozvoje demokratického systému. Jak dnes víme, bohužel ani ten nedokázal najít nové cesty řešení. Záhy se ukázalo, že sama emancipace zasahuje jen úzký okruh víceméně asimilované části romských skupin, státní orgány nedokázaly vytvořit komplexní projekt povznesení těch z nich, kteří stále zůstávají na okraji společnosti, dokonce se propadají do sféry „nepřízpůsobivých“ či „vyloučených“ z jejího civilizačního okruhu. Samozřejmě nemůžeme odhadovat, jak by se v případě nějaké pozitivní proměny komunistického systému vyvíjela další situace, rozhodně by ji však neřešily obecné proklamace posuzovaného dokumentu.

Přesto je z hlediska dalšího vývoje zajímavé, že dokumenty obsažené ve složce fondu Hoffmann a v samotné zprávě ÚV KSČ nezůstaly v dalších letech bez povšimnutí. Fond bohužel neuvádí v této souvislosti žádné podrobnosti, je v něm však vložen text z prosince 1997, jenž obsahuje data konání porad z let 1988–1989 a soupis jejich účastníků. Zmíněni jsou také autoři zprávy pro Hoffmanna Bohumil Janouch a Jaroslav Jenerál – pravděpodobně proto, že mohli o celém jednání v inkriminované době podat podrobnější zprávu. Datum zápisu – 10. 12. 1997 – také umožňuje vyslovit domněnku, že zájem o jednání z roku 1989 patrně souvisel s vydáním tzv. Bratinkovy Zprávy o stavu romských komunit v České republice³⁶ projednané koncem roku 1997. Z dalšího obsahu

34 Tamtéž, s. 21–23.

35 Tamtéž, přílohy k jednání ÚV KSČ – zpráva z roku 1997, novinový výstřižek obsahující diskusní vystoupení R. Štefaňáka nazvaný „Poslední hurá“.

36 Text je možno najít na internetové adrese: <http://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/zprava-o-stavu-romskych-komunit-7721/>

fondy Hoffmann lze také usuzovat, že složku využil ke své obhajobě bývalý významný komunistický funkcionář v roce 2003, kdy byl obžalován a později i odsouzen za vlastizradu pro svůj postup v souvislosti s okupací ČSSR v roce 1968.

Závěr

Předložený archivní materiál je bezesporu zajímavým svědectvím o pokusech ústředních orgánů KSČ v posledních měsících jejich vlády v ČSSR věnovat mimo jiné pozornost i statusu romského obyvatelstva. Pozoruhodné je na něm pak především to, že reprodukuje poměrně přesně názory vybrané skupiny romských předáků, i skutečnost, že bez ohledu na jejich momentální postavení se v řadě vyslovených argumentů téměř shodovali. P. Víšek ve své citované analýze přípravných jednání uvádí, že výběr účastníků byl záměrně prováděn tak, aby se nedohodli či dokonce došlo mezi nimi ke konfliktu (Víšek 1999: 189). Záznamy jednání ukazují, že k tomu nedošlo. Účastníci pochopitelně nijak výrazně nezpochybnili celkový přístup ÚV KSČ, spíše ocenili snahu o jednání. Na druhé straně se ovšem shodovali v ostré kritice dosavadního přístupu rozhodovací sféry (zejména jejích nižších složek) k celé řadě projednávaných problémů. Především jim vadila ignorace názorů samotných romských představitelů, odmítání jejich účasti na řešení problematiky romského obyvatelstva. Pozastavovali se nad tím, že dosud neexistují zasvěcené odborné analýzy řady základních problémů např. v souvislosti s dosud nevyjasněným etnickým (národnostním) statutem Romů. Zároveň však vznášeli i řadu pozitivních návrhů, jak např. zlepšit dosavadní přístup ke vzdělávání romských dětí a mládeže, jak zajistit účast a aktivní zapojení romských poslanců do zastupitelských orgánů, jak by měl fungovat připravovaný Svaz Romů. Vehementně vyžadovali co nejrychlejší přípravu pravidelného vydávání časopisu věnovaného romské problematice, zamýšleli se nad jeho posláním. Uvažovali také o možnostech zakládání romských klubů a zájmových organizací.

Předložený archivní materiál umožní badatelům, aby se věnovali hlubší analýze a srovnání obsahu obou předmětných schůzek s výsledným dokumentem předloženým ÚV KSČ v únoru 1989. Jeho celkové značně kritické zhodnocení neúspěchů komunistické politiky vůči romskému obyvatelstvu naznačuje, že mocenský aparát KSČ byl ochoten velkou část požadavků romských předáků akceptovat, ovšem s jednoznačnou výhradou, že si v něm udrží svou vedoucí roli. Podrobnější rozbor příčin vzniku a obsahu dokumentu by zřejmě umožnil pochopit i shora naznačenou souvislost s pokusy o prosazení reformy v jiných oblastech stranické a státní politiky. Její krize ovšem dosáhla vrcholu, o čemž svědčí i to, že s výjimkou vzniku časopisu *Lačo lav* (Dobré slovo) se ze závěrečného usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 3. 2. 1989 nerealizovalo do zániku režimu vůbec nic. Usnesení naopak vyvolalo u některých představitelů rozpadajícího se

mocenského systému výrazný odpor, zejména ze strany jeho slovenských představitelů (Víšek 1999: 189).

Nad dokumenty, jež obsahuje celá složka Hoffmann, je ovšem možné se zamyslet i z obecnějších úhlů pohledu jako nad dalším potvrzením neúspěšných pokusů komunistického mocenského systému o řešení problematiky „obyvatelstva cikánského původu“. Podle mého názoru není bez významu, že zejména zpráva pro PÚV KSČ dokládá neúspěšnost různých strategií, které komunisté uplatňovali vůči Romům. Již ve své monografii z roku 2004 i v dalších uváděných studiích jsem se pokoušela prokázat, že čtyřicet let vlády KSČ znamenalo z hlediska postavení romské minority prohloubení jejích problémů. Je samozřejmě třeba přiznat, že komunisté dosáhli toho, že většina romských obyvatel země zaznamenala výrazný vzrůst životní úrovně, došlo k likvidaci jejich negramotnosti. Díky všeobecné pracovní povinnosti se mnohým z nich podařilo zařadit do smíšených pracovních kolektivů, navázat bezprostřední kontakty s majoritními spolupracovníky.

Neorganické, chaotické zásahy „strany a vlády“ ovšem na druhé straně téměř zničily relikty tradičního způsobu života Romů, aniž by je mocenské orgány nahradily jakoukoliv jinou pozitivní motivací. Paternalistický způsob řešení sociální problematiky romských komunit, jenž po roce 1970 téměř zcela vyloučil účast romských aktivistů, nedostatek motivace ještě prohloubil. Dalším závažným problémem byla dlouholetá lhostejnost celé decizní sféry vůči velmi nízké úrovni vzdělání romského obyvatelstva. Ve svých studiích věnovaných sociálnímu statusu Romů a s ním související problematice vzdělávání romských dětí i dospělých jsem se snažila poukázat na příčiny i důsledky této politiky. Příčiny podle mého názoru netkvěly pouze v nezájmu či dokonce strachu romských rodičů z vlivu majoritní školy, jak se dosud často traduje. Až na několik posledních let své vlády komunisté dokonce preferovali nízkou úroveň kvalifikace a vzdělání romské mládeže. Přejít většiny jejích příslušníků do zaměstnání bez snahy vyučit se či absolvovat další stupeň školy po ukončení základní školní docházky byl pro ně výhodný, protože zajišťoval dostatečnou nabídku pracovních sil pro obory, o něž neměla většina příslušníků majority zájem. Pokusy o změnu tohoto postoje a potřebnou emancipaci romských obyvatel přišly příliš pozdě a nemohly velmi nepříznivou situaci výrazněji zlepšit. Ve svých citovaných studiích se přikláním k názoru, že komunistický režim přispěl k tomu, že romská minorita nebyla připravena na alespoň základní zvládnutí vlivů modernizace a globalizace i dalších trendů vývoje světa, které nastávaly na přelomu tisíciletí (bez ohledu na společenský systém, který jim byl vystaven). To je samozřejmě dost obtížné prokázat a bude to zřejmě ještě dlouho předmětem diskurzu nejen historiků, ale i odborníků dalších společenskovědních oborů. V každém případě je možno uzavřít, že sociální a společenský status většiny romského obyvatelstva České republiky (a možná ještě výrazněji Slovenska) zůstává stále velkou zátěží (a nevyužitým potenciálem vývoje) demokratické společnosti.

Literatura:

- DAVIDOVÁ, E. 1970. *Cikánské/romské etnikum v Ostravě. Ekologická analýza a problém vývojových změn Cikánů–Romů v městském průmyslovém prostředí*. 1. část. Praha. Rkp. nepublikované výzkumné zprávy.
- DAVIDOVÁ, E. 1995. *Cesty Romů – Romano drom 1945–1990*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- DAVIDOVÁ, E. 2001. *Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 3.
- DOBEŠ, J. 2007. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny – teorie – kritika*, 4 (2), 183–218.
- DRÁPALA, M. 2011. Kniha, o které se hovoří: Michal Pullmann, Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. *Dějiny a současnost* (11), 44.
- DUBAYOVÁ, M. 1997. Poznávání kultúry rómskych skupín a problém kultúrnej zmeny. *Slezský sborník*, 95, 203–207.
- FIDELIUS, P. 2014. Slepá ulička analogizování. Komunistická řeč v podání dvou historiků. *Dějiny a současnost*, (7), 40–44.
- FRIŠ, J. a kol. 1975. *Cikáni ve starém Mostě*. Most, Praha: Útvar hlavního architekta; ONV.
- GUY, W. 1977. *The Attempt of Socialist Czechoslovakia to Assimilate its Gypsy Population*. Dizertační práce. Bristol: University of Bristol.
- GUY, W. 1998 (1975). Ways of Looking at Roma: The Case of Czechoslovakia (1975). TONG, D. (ed.). In: *Gypsies: an interdisciplinary reader*. New York: Garland Publishing, 13–68.
- GUY, W. 2001. Roma in Czechoslovakia: Another false dawn? In: GUY, W. (ed.). *Between past and future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, 285–332.
- HAIŠMAN, T. 1999. Romové v Československu v letech 1945–1967. Vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In: *Romové v České republice*. Praha: Sociopress.
- HAUŠILD, J. 2008. Kořeny chánovských problémů. In: JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. (eds.). *Romové a Cikáni neznámí i známí*. Voznice: Leda, 83–95.
- HAVELKA, M. 2009. Srovnání nesrovnatelného aneb: Existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu? *Soudobé dějiny*, (4), 607–624.
- HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.). 2004. *Romové – kulturologické etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- HOLÝ, D. 1984. *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*. Praha: Supraphon.
- HRUBÝ, K. 2014. Rozpaky nad výkladem komunistické diktatury. Kritické poznámky k projektu „Socialismus jako myšlenkový svět“. *Soudobé dějiny*, (3), 382–404.
- JUROVÁ, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Goldpress Publishers.

- JUROVÁ, A. 2007. Problémy výskumu histórie Rómov na Slovensku (v Československu) v 20. storočí. In: *Československá historická ročenka 2007*. Brno-Bratislava: Masarykova univerzita.
- KÁRA, K. a kol. 1975. *Ke společenské problematice Cikánů v ČSSR*. Praha: Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV.
- KOLÁŘ, P., KOPEČEK, M. 2012. Projekt „Socialistická diktatura jako myšlenkový svět“. *Soudobé dějiny*, (2), 189–195.
- KOLÁŘ, P. 2012. Strana jako utopie. Komunistická identita po pádu stalinismu. *Soudobé dějiny*, (2), 227–255.
- KOLÁŘ, P. 2015. Čtyři „základní rozpory“ východoevropského komunismu. *Soudobé dějiny*, (1–2), 130–167.
- KRIŠTOF, R. 2004. Romové, Evropa a mezinárodní instituce. In: HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.). *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 102–133.
- KUŽEL, S. 2004. Výzkum, nebo etno-politika? In: HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.). *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 168–187.
- LHOTKA, P. 1999. *Činnost komise pro otázky cikánského obyvatelstva a činnost Svazu Cikánů-Romů. Zhodnocení politiky ústředních státních orgánů při řešení romské problematiky v letech 1969–1975. Závěrečná zpráva grantového projektu Ministerstva zahraničí ČR 24/32/99*. (Nepublikovaný rukopis).
- MANN, A. (ed.). 1993. *Neznámí Rómovia. Zo života a kultury Cigánov-Rómov na Slovensku*. Bratislava: Ister Science Press.
- NEČAS, C. 1997. *Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- NOVÁK, K. A. 2004. Romové, nacionalismus a rozvojové programy. In: HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), *Romové-kulturologické etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 134–154.
- PAVELČÍKOVÁ, N. 2001. Romové – zdroj nekvalifikovaných pracovních sil pro komunistickou ekonomiku padesátých a šedesátých let. In: *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- PAVELČÍKOVÁ, N. 2004. Romové v českých zemích v letech 1945–1989. *Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 12*. Praha: ÚDVZK.
- PAVELČÍKOVÁ, N. 2007. K otázkám metodického přístupu a terminologických problémů výzkumu slovenských a českých Romů ve 20. století. In: *Československá historická ročenka 2007*. Brno-Bratislava: Masarykova univerzita.
- PAVELČÍKOVÁ, N. 2008. Proměny romské komunity v průmyslovém městě. In: JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. (eds.). *Romové a Cikáni neznámí a známí*. Voznice: Leda, 64–82.
- PAVELČÍKOVÁ, N. 2010. Problém vzdělanosti Romů – historický pohled. In: NOSKOVÁ, H., BEDNAŘÍK, P. (eds.). *Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 163–171.

- PAVELČÍKOVÁ, N. 2013a. Problematyka przestępczości Romów w Czechach w latach 1950–1989 z punktu widzenia režimu komunistycznego. In: *Kwestia romska w kontekście bezpieczeństwa wewnętrznego*. Wrocław: Fundacja integracji Społecznej PROM, 13–37.
- PAVELČÍKOVÁ, N. 2013b. Historické kořeny a souvislosti problému marginalizace romského obyvatelstva českých zemí. In: SOUKUPOVÁ, B., NOSKOVÁ, H., BEDNAŘÍK, P. (eds.). *Paměť-národ-menšiny-marginalizace-identity I*. Praha: FHS UK, 179–194.
- PAVELČÍKOVÁ, N. 2013c. Současné problémy výzkumu romského etnika v českých zemích. *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, (1), 133–146.
- PAVELČÍKOVÁ, N. 2015. Vztah Romů k práci – konfrontace stereotypu s historickými doklady. *Český lid*, 102 (3), 307–328.
- PIVOŇ, R. 2007. Několik poznámek o vzdělávání Romů v Československu. *Česko-slovenská historická ročenka 2007*. Brno-Bratislava: Masarykova univerzita.
- PULLMANN, M. 2011. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium.
- PULLMANN, M. 2012. Eroze diktatury v době přestavby. Krize vládnoucích elit a rozpad ideologického konsenzu v Československu. *Soudobé dějiny*, (2), 256–274.
- SABROW, M. 2012. Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturně-historické perspektivě. *Soudobé dějiny*, (2), 196–208.
- SPURNÝ, M. 2011. *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí*. Praha: Antikomplex.
- SPURNÝ, M. 2012. Očištěná společnost. Očista jako kolektivní princip utváření poválečné české společnosti na příkladu českého pohraničí. *Soudobé dějiny*, (2), 209–226.
- SRB, V. 1989. Soupisy a sčítání Cikánů (Romů) v Československu v letech 1947–1980 a odhady jejich počtu do r. 2000, resp. 2020. *Historická demografie*, (11), 189–206.
- SULITKA, A. 1999. Vývoj a súčasný stav praktických riešení a kompetencií vrcholných orgánov štátu po roku 1989. In: *Romové v České republice*. Praha: Sociopress, 219–243.
- VAŠEČKA, M. (ed.). 2002. *Čačipen pal o Roma. Súhrnná zpráva o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- VÍŠEK, P. 1999. Program integrace – řešení problematiky romských obyvatel v období 1970–1989. In: *Romové v České republice*. Praha: Sociopress, 184–21.
- ZAPLETAL, T. 2012. Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989). In: *Sborník archivu bezpečnostních složek*, (10), 13–83.